

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1965

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1965. LXIX. évfolyam 5. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Király István
Klanciczay Tibor
Németh G. Béla
Somogyi Sándor
Sőtér István
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Klanciczay Tibor
 felelős szerkesztő
Németh G. Béla

SZERKESZTŐSÉG

Komlovszki Tibor
 titkár
V. Kovács Sándor
Rigó László

Budapest, XI., Ménesi út 11—13.

Szilágyi Péter : Az anapesztuszok funkciója József Attila költészetében 541
Bíró Ferenc : Péczeli József (Második közlemény) 557
Komlovszki Tibor : Arany Toldija és egy népies hősi ének 585

Kisebb közlemények

Eckhardt Sándor : Toronyi Tamás. — *Mályuszné Császár Edit* : Lefordította-e Vitkovics Mihály Schiller színházelméleti értekezését? — **Németh G. Béla** : Egy népies angol táncdal fordítása Aranyánál. — **Scheiber Sándor** : Ady Endre két levele. 597

Adattár

Tóth István : Janus Pannonius származása 603

Szemle

Képes Krónika (*Kurcz Ágnes*) 614
 Илья Николаевич Голенищев-Кутузов: Итальянское возрождение и славянское литературы XV—XVI веков. (*Hadrovics László*) 617
Arany János Összes művei. XIV. kötet (*Rejtő István*) 619
 Олег Россиянов: Мате Залка (*József Farkas*) 621
Pap Károly: V. városban történt (*Vargha Kálmán*) 625
Dömötör Tekla: Naptári ünnepek — népi színjátszás (*Gyenis Vilmos*) 627

✱

A betű mestere. — **Mezősi Károly**: Petőfi és családja Dömsödön. — **Ambrus Zoltán**: A bazár ég. — **Karinthy Frigyes**: Hátrálva a világ körül. — **Kacsó Sándor**: Írók — irások. — **Szilágyi János**: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között. — **Kolta Ferenc**: Ifjúsági irodalom (*Tordai Zádor, Martinkó András, Schéda Mária, Dévényi Iván, Tamás Anna, Stenczer Ferenc, Szakáll Károly*) 630

Krónika

Rubinyi Mózes (1881—1965) (*Szabó B. István*) 638
Kristóf György (1878—1965) (*V. Kovács Sándor*) 638
 Egy bécsi tanulmányút tapasztalatai (*Kiss József*) 639
 Irodalomtörténeti évkönyvek, 1964. (*Rigó László*) 640
 Intézeti hírek (1965. augusztus 1. — szeptember 30.) 642
 Magyar irodalomtörténetírás. 1964. (Bibliográfia) (*V. Kovács Sándor*) 643

„A jambus anapesztizálása mindeddig kevésbé tárgyalt kérdés; Horváth János is csupán alkalmilag említi (*Rendszeres magyar verstan* 141., 165. sk.) . . . Vörösmarty drámái jambusairól szólva Négyesy László (*A mértékes magyar verselés története* 285.) az anapesztusról meg sem emlékezik.¹ Gáldi a kérdés vizsgálatánál Kisfaludy Károlyig (*Iréne*) nyúl vissza. Az anapesztizált jambus azonban már Katonánál is gyakori. Négyesy félreérti Katona ritmusalkotását: „Kár hogy a jambusi láb arsisát még a klasszikai iskola elmélete alapján gyakran (átlag minden 7. sorban) felbontja két rövid szótagra, mi a magyarban nincsen helyén s a vers szép folyását zavarja.”² Vizsgáljuk meg az első felvonás következő sorát:

Minden lehet. *Köszönöm*, nagyasszonyom.

— —/o —/oo —/o —/oo Vagyis az első ütem szpondeusz, a második jambus. Utána egy vitathatatlan anapesztusz — köszönöm — majd két jambus. A sorban nyilvánvalóan nem az arsis hordozó hosszú szótag bomlik két rövidre, hiszen akkor nem kapnánk anapesztust. Még világosabb ez az ilyen sorban:

Után való bánatjaimat kiverjem. vagy
neki hirtelen vagy egy jó szót s világot

A *Bánk bán* nem szótagszámláló sorokban íródott. A hatodfeles jambusok nemcsak ötösökkel, hanem franciás alexandrinokkal és jambikus triméterekkel vegyülnek:

Egy medve több vakondokok közül (ötös jambus)
Vagy csontjaimmal a meráni gyermekek (Franciás alexandrin)
Teremtve összverontja ellenségidet (triméter)

A nem szótagszámláló sor is lehetővé tette és valószínűsíti azt, hogy a két rövid tag nem az arsis felbontásából, hanem a jambus rövid tagjának angol illetőleg német módra történő aprózása útján keletkezett. Divatosan gyakori volt az aprózás a kor német drámáiban, amelyek erősen hatottak a magyarra.

Ilyen anapesztust a *Bánk bán* első felvonásában 52-t számoltam, Vörösmarty *Kontjának* első felvonásában pedig 17-et. Hogy Vörösmartynál sem érvényesül következetesen a szótagszám, azt ilyen sorok is bizonyítják:

Vesztett, gonosz nap ez. Ha nem jósz, Vajdafy³
Hogy fel ne keljen többé . . . Rózsa, légy nyugodt.⁴

Mindkét sor tizenkettes, egyik franciás alexandrin, a másik triméter. Líránkban viszont nem talált visszhangra az anapesztizált jambus.

¹ GÁLDI LÁSZLÓ: Ismerjük meg a versformákat. Bp. 1961. 205.

² I. m. 282—283.

³ Kont, I. felvonás, 255. sor.

⁴ Uo. 193. sor.

Dramai jambusaink már a reformkorban is szabatosabbá, szótagszámlálóvá fegyelmegződnek. A *Kort* 1828-as átdolgozásában, *A bújdosókban* már csak elvétve akad tizenkét szótagos sor, mint például: Bátyádat a király lófarkra kötteté. A „Vesztett, gonosz nap ez. Ha nem jössz, Vajdafy *A bújdosókban* így alakul ötös jambussá: Vesztett, gonosz nap ez ma, Vajdafy.”

A jambus aprózása Arany Jánosnál bukkan fel újra, ezúttal az angolszász költészet hatására. Először a Sir Patrick Spens fordításában. Érdekes, hogy Arany mindössze két sorban lebbenti meg az anapestust (O, hol *kapok egy jó tengerészt*; *Múlt este az új hold szárva közt*), míg a skót szövegben több mint harminc anapestusz van. *A walesi bárdokban* az anapestusok száma 12, a vers első 57 sorában. Az ezt követő 67 sorban viszont egyetlenegy sincs. Nyilván nem szándéktalanul de ennek elemzése másik tanulmányba kívánkozik. A kiegyezés után Kiss József lírájában jelenik meg tipikus elemként a jambusok aprózása:

Fektesselek arccal napnyugat felé

...

Mielőtt az éjjel végkép elnyelé

...

Hullámid moraja már fülembé csap

Az fáj csak, hogy *dalom is* csonkán marad⁵

Az anapestizált jambus Adynál éli fénykorát, gyakran gagliardákkal keverten akárcsak Kiss Józsefnél.

Szívesen lendíti-élenkíti anapestusszal a jambust Babits is.⁶ Nála az anapestusz nem fordul gagliardába. Klasszikus élményekből és nem utolsó sorban Swinburne-től⁷ származását az is bizonyítja, hogy Kissel és Adyval szemben az anapestusok módszeresen következetes elhelyezésére törekszik, leggyakrabban soronként egyet lendít meg. Első idevágó verse az *Anyám nevére*.

Hajnalka volt az *édesanyám*

hajnalra *születtem* én.

S lelkemben már *ily fiatalon*

nincs hajnal, *semmi remény*,

A Kiss Józsefre, Adyra, majd pedig József Attilára jellemző váratlan, hőkentő megcsendítésektől viszont idegenkedik.

A klasszikus költészet mellett hatnia kellett Babitsra (és Szabó Lőrincre) az általa annyira kedvelt angol líra is, amelyben a skót balladáktól egészen a máig gyakoriak az anapestusokkal ékített jambussor. Csak egyetlen klasszikusan szép példa:

Who is the third who walks always beside you?

When I count, there are *only you* and I together

But when I look ahead up the white road

There is *always another one* walking beside you

Gliding wrapt in a brown mantle, hooded

I do not know whether a man *or a woman*

— But who is that *on the other side of you?*⁸

Jelentős szerepet kapnak az anapestusok Szabó Lőrinc korai lírájában. Első kőtetéről, a *Föld, erdő, Istenről* jogosan állapítja meg Szabolcsi Miklós: „Neki nincsenek zsengei; húszéves korában klasszikus érettséggel versel, fegyelmezetten szól; nincsenek ritmushibái, nincsenek

⁵ Betegen, 1876.

⁶ J. SOLTÉSZ KATALIN: Babits Mihály költői nyelve. Bp. 1965. 49. és 357—358.

⁷ SZERB ANTAL: Az intellektuális költő. Gondolatok a könyvtárban Bp. 1946. BARTOS TIBOR: Algernon Charles Swinburne. Tenger és alkonyég között. Bp. 1965. 247—253.

⁸ T. S. ELIOT: The waste land, V. 360—267. sor.

kicsúszó sorai; késznek, felnőttnek, bölcsnek tűnik”.⁹ „Szabó Lőrinc általános lázadása sodrásban széttöri formáit; pontosabban: mondanivalója számára és emberi alkatának megfelelően most (a *Kalibanban*, 1923. Sz. P.) alakítja át a klasszikus formákat.”¹⁰ És valóban, ha végigtekintjük Szabó Lőrinc verselési pályáját, megfigyelhetjük, hogy a költő sohasem szakított a hagyományos verseléssel, hanem annak talaján vagy keretei között munkálta ki a maga új ritmusait. Felszabadulás után írott verseiben¹¹ a strófászerkezetek zártsága alkotja a formai főmotívumot, de ezen belül a végsőkig lazítja a jambusokat. A sátán műremekeinek expresszionista anarchizmusa viszont szabatos időmértéken zúdul elénk. A *Kaliban* hagyomány-fókuszában az anapestuszok állanak. A kötetben mintegy 1029 anapestusz van (a számot az *Isten* című vers néhány bizonytalan ritmusú sora bizonytalanítja), ebből mintegy 675 jut az *Istenre* és a *Testvérsíratókra*. Anapestusz-vers azonban egy sincs közöttük. A magyar anapestuszversekre jellemző, hogy a ritmust szpondeuszok lassítják. „A sor első üteme rendszerint szpondeusz”.¹² Szabó Lőrincnél viszont jambusok közé ékelődnek az anapestuszok, Babits és az angol költők mint például Shelley (*The cloud, To a skylark*) módjára, önálló sort aránylag ritkán alkotnak.

József Attila ritmikájába lassan épülnek bele az anapestuszok. 1922—1923-ban, ebben a két termékeny évben mindössze 50. Nincs is még érdemleges jelentőségük. Az ötvenből 23 a jambikus *Baál* 7 sorát képezi:

daloló, uri göggel előllek,
te arany, buta Baál, de gyűlöllek!
Dübörögve ha zúg az erő a szivemben
akkor sunyi két szemed észrevesz engem,
fölemelt fejemet, korbács a kezemben,
akkor, akkor végnapodat, nyomorult, buta Baál,
nagy-erős örömmökkel, ihajjal zengem!

A *Baálban* még négy anapestuszt találunk, elszórtan. 9 van a *Szerelem ez?*-ben (ebből egy rossz), 8 alkot belőlük két sort:

Akarom kezeimbe sodorni hajad,
akarom megizlelni telér ajakad

Az ötven anapestuszból tehát 31 képez önálló versrészt, aminek nincs érdemleges jelentősége ebben a hangpróbálgató korszakban. A *Baálban* és a *Szerelem ez?*-ben az anapestusz ütemek olyanfajta szerepet töltenek be, mint az *Egy gondolat bánt engemet*-ben. Mind a két versben az indulat, egyikben a kielégületlen vágy, másikban a tehetetlen gyűlölet szaporazza lépéseit. Az Ady-hatások korának két nagy témája, ha úgy tetszik a vér és arany, a fehér csönd és a dísznőfejű nagyúr. A többi elszórtan fölbukkanó anapestusz nem gyorsít, inkább döccent, akárcsak a mesternél, Adynál, váratlanul megtörve az egymásba olvadó jambusok hosszú vonalát. Világosan kitetszik ez az ilyen sorokból:

Ihaj! ha egyszer öklöm öldököl,
ideráncigállak, nézd kevélyen, büszkén,
hogy zúz sebet e gyáva két ököl!¹³

⁹ *Fiatal életek indulója* Bp. 1963. 574.

¹⁰ I. m. 579.

¹¹ *Tücsökgazda*, A huszonhatodik év, Valami szép

¹² HORVÁTH JÁNOS: *Rendszeres magyar verstan*. Bp. 1951. 106.

¹³ *Szerelem ez?*

Ugyanilyen döccentő-hökkenő anapestuszokat találunk a *Koldusokban* (1924). Szám szerint hetet. A legeklektánsabban bizonyító sor: „Psszt¹⁴, meghallják s nem ad, aki erre jár.” Ha az „aki” szó helyére a „ki” szócskát tesszük, szép síma jambussort kapunk. A hangsúlyosabb szavak kiemelése révén fontosabb szerepet kap az anapestusz az ilyen sorokban:

Selyemszoknyánál nincs becsületje több!
De kéne neked, te korcs, te torzszülött.

1923—1928-ig, a szabadversek korában a jambikus versek ritmusa is elbizonytalanodik, gyakoribbá válnak a hangsúlyos szólámok, kemény metszetek. Ezekben a versekben az anapestuszok inkább törik mint lendítik a ritmust. Szép példa erre a *Bevezető* (1927) utolsó sora:

Én, József Attila, itt vagyok!

Szabolcsi Miklós nagy filológiai apparátussal állította össze azoknak az Ady-verseknek a jegyzékét, amelyek nyomot hagytak a pályakezdő József Attila líráján. Ennek az ötvenkilenc versnek ritmikai elemzése új adatokat szolgáltathat a két költő kapcsolatához és József Attila verseléséhez. Az ötvenkilenc vers közül huszonnégyben ékelődnek anapestuszok a jambusok közé, illetőleg találunk olyan sort, amelyben a fiatal költő anapestuszt vélhetett hallani. Ne felejtjük el, hogy negyven esztendővel ezelőtt a tizenöt-tizenhét éves költő nem értelmezhetette úgy minden egyes Ady-vers ritmikáját, mint mi mai felkészültségünkkel. Emlékeztetőül elég itt utalnom Földessy Gyula és Babits annyira ellentétes véleményére.¹⁵ De ugyanúgy mondhatnók azt is, mert igaz, hogy az Ady-versek ritmikája még ma sincs felfejtve.

A huszonnégy vers (*A befalazott diák, A Hadak Utja, a Halál rokona, A hivalkodó ember, A Holnap elébe, A Léda arany-szobra, A nagyranőtt Krisztusok, A nyári délutánok, A szűz Pilátus, A tó nevetett, Az elrejtett arcok, Dal a boldogtalanságról, Dühödte, halálos harcban, Elhanyagolt, véres szívünk, Én nem vagyok magyar?, Gémek az Olimpusz alatt, Harc a Nagyúrral, Imádság háború után, Négy öt magyar összehajol, Sóhajlás a Hajnalban, Tüzes seb vagyok, Új tavasz ez, Új vízeken járok, Vér és arany*) Ady legkülönbözőbb korszakaiból való. A huszonnégy versben 102 anapestusz illetőleg anapestusznak is hallható ütem van. A versek egy része gagliardákból áll. Az ilyen három- és kétszótagos ütemű sorokba könnyen csúszik bele egy anapestusz, szpondeusszal vagy jambussal társítva, hiszen a három plusz kettes beosztás így is megmarad. Például:

Valahol / Erdély // ősi / szögében
Titkos / nagy / kőház, // ősdi, / mállott.
Alatta / mélyen
Bús boltok alatt // süket falak
Őriznek egy diákot.¹⁶

Az első sor szabályos gagliarda, Kiss József mintaversé nyoma is érződik:

Valahol / messze // valaha / régen
(Egy sír)¹⁷

A második és harmadik sor jambizált gagliarda. A negyedik sor megtartja a két és háromszótagos ütemeket, de már nem gagliarda, hanem *A walesi bárdokból* ismert anapestusz-

¹⁴ Magánhangzó nélküli szócska már Katonánál is alkot önálló szótagot: Hm, hm, ugyan bizon! Melinda? Jó! (Bánk bán, előversengés 6. sor.)

¹⁵ BABITS: Tanulmány Adyról. Összes művei I. k. Bp. 1946. 940—970.

¹⁶ ADY: A befalazott diák

¹⁷ BABITS i. m. 966—697.

szal és középpímmel élénkitett jambus (Vadat és halat s mi jó falat). Az ötödik sor már egyszerűen jambus, az eredeti ütembeosztásnak emlékét sem őrzi.

Ady lazán kezelt ötödfelés jambusai nemritkán értelmezhetők anapestusszal, lendített, sőt anapestusz-sornak. Hangsúlyozom: *Értelmezhető*, és ha mi esetleg nem is így értelmezzük, ez nem zárja ki azt, hogy József Attila így hallotta. A *Hadak Utja* három sorát vizsgálva a következő képleteket illetően ritmusokat kapjuk:

Ágyú, gyilok, úri bitangság

A sor jambikus képlete: — / o o / — o / o — / —

A sor anapestusz-képlete: — — / o o — / o o — / —

Nem fog a mi dús ereinken

A sor jambikus képlete: — o / o o / — o / o — / o

A sor anapestusz-képlete: — o / o o — / o o — / o

Ezer évig férge a rögnék

A sor jambikus képlete: o o / — — / — o / o — / o

A sor anapestusz-képlete: o o — / — — / o o — / o

Mind a három sor jellegzetesen laza jambus. Mindegyikben van trocheus is, mégpedig a sor közepén (úri, dús e, férge) a sorzáró ütem viszont mind a háromban jambus. Ugyanakkor anapestusz-sornak is kifogástalan. Azonos típusú sor: mindig tüzezebb kelevények.¹⁸ Hervadva ha vágnak, a nőket.¹⁹

Hogy a gliardia milyen könnyen hajlik az anapestizálódásra, azt szépen bizonyítja a *Gémek az Olimpusz alatt*. A sorok főcezura utáni, második fele közvetkezeten jambikus. Ezek a jambusok erősítik a sor első felében feltűnő anapestuszokat, függetlenül attól, hogy szándékosan vagy esetlegesen kerültek oda. Az ma már rekonstruálhatatlannak látszik hogy Ady érzékelt-e egyáltalán ezeket az anapestuszokat. De hogy érzékeltetők, az vitathatatlan

Olimpusz / alatt // géme / tanyáztak

...

Homály / madarak // tág csőrü géme

...

Magyar / madarak // sár-faló / géme

...

Verje meg az / Ég // minden // fajtátok

Az első sor szabályos skót balladator, ötödfelés jambus, a második ütem anapestusszá aprózva, középpímmel. A második sor ritmusa is kifogástalan, a két utolsó sor Ady-szerűen laza.

Vajon hogyan olvashatta a tizenhat éves József Attila a *Tüzes seb vagyok*-ot? Minden ritmikai lehetőségére felfigyelt a szimultán dallamnak?

Tüzes, / sajgó // seb vagyok, / égek

Kínoz a / fény és // kínoz a / harmat

Az első sor ritmusképlete a gliardia ütemeit szem előtt tartva így szól: jambus, anapestusz, daktilusz, trocheus. Ha azonban folyamatos sornak fogjuk fel, akkor jambus, anapestusz, trocheus, jambus.

¹⁸ Elhanyagolt, véres szívünk

¹⁹ A Halál rokona

A második sor ritmusképlete, a gagliarda ütemeihez mérve: daktilusz, szpondeusz, daktilusz, trocheus — tehát következetesen ereszkedő.

Folyamatosan ritmizálva viszont: trocheus, jambus, szpondeusz, anapesztusz — vagyis következetesen emelkedő. József Attila egész sor gagliarda-verse bizonyítja, hogy jól hallotta Ady ritmusait, kiváló ritmusérzéke minden valószínűség szerint fölfigyelt a többi variánsra is.

De természetszerűleg jobban kellett rá hatniok a vitathatatlan anapesztuszoknak, amelyekkel át meg át van szöve az Ady-jambus:

Úgy adta az élet²⁰
Jön a többi könny²¹
Nyílnék meg az Ég²²
Virágosan megelevenednek²³
S ha simulásoddal akarod²⁴
„Állj meg!” Ordít utánam az éjben²⁵
Cafra sereggel a Tegnap²⁶
Vár, vár: futok a Holnap elébe²⁷
Az ágyam előtt²⁸
Bősz száju harsonája valék²⁹
S unom a rest, dőcögő Jövőt³⁰
Talán mert érzem a végem³¹
Sertés testét, az undokot, én³²
Itathatják a világot³³

*

József Attila költészetének formabontásos korszakában a jambusok közé ékelt anapesztusok, akárcsak Adynál sőt már Kiss Józsefnél is, többféleképpen értelmezhető, végső fokon tehát bizonytalan, helyesebben többszólamú ritmust adnak. Anapesztuszai költészetének egészével együtt a huszas évek végén szilárdulnak meg. Addig sokfajta variációs lehetőséggel kell számolnunk.

*Csak szálló / pihe // a nap/sugárban.*³⁴

A vers ritmikai szerkezete így épül: négy ötödfeles jambus (ebből kettő gagliardiikus), majd négyes, ötödfeles, négyes, ötödfeles jambusok, keresztrimmel is elkülönítve. Utána ismét páros rímű ötödfelesek (egy tiszta és három annak értelmezhető gagliardiával), majd két párosrímű egybekapcsolt négyes jambus következik, majd pedig az idézett sor, amely a két megelőzővel van szedésileg is kiemelve, viszont a verszáró ötödfelessel rímel. Minthogy a tizenhat

²⁰ Elhanyagolt, véres szívünk

²¹ Négy-öt magyar összehajol

²² Ua.

²³ Új tavasz ez

²⁴ Ua.

²⁵ A Holnap elébe

²⁶ Ua.

²⁷ Ua.

²⁸ A Léda arany-szobra

²⁹ A szűz Pilátus

³⁰ Ua.

³¹ Az elrejtett arcok

³² Harc a Nagyúrral

³³ A hivalkodó ember

³⁴ Versem komor . . .

soros versnek tizenöt sora egyértelműen jambikus, nincs okunk feltételezni a tizenhatodik nem jambikus voltát. Ha kétszótagos egységenként vizsgáljuk, akkor viszont trochaikus sort kapunk. Közelebb áll a realitáshoz a sor kettébontására épülő értelmezés. Ebben az esetben az első félsor gagliardikus, a másik félsor hibátlan jambus: csak szálló / pihe // a napsugárban.

Még nehezebben feloldható a *Megfáradt ember* ritmusa.

A földeken néhány komoly paraszt
hazafele indul hallgatag.
Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én,
gyenge füvek alusznak a szívem alatt.

A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget,
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se téstvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.

A békességet szétosztja az este,
meleg kenyereből egy karaj vagyok,
pihen most az ég is, a nyugodt Marosra
s homlokomra kiülnek a csillagok.

¶ Mindhárom négysoros, félrímes szakasz jambussal indul (egy ötös, kettő pedig hatod feles). A további kilenc sor azonban mintha ritmikailag feladvány lenne. A második sor lehet háromütemű hangsúlyos (4—2—3), de lehet anapestusszal élénkített jambus: hazafele indul hallgatag. A harmadik sor lehet hangsúlyos (6—5) lehet fele-felében hangsúlyos és mértékes. Egymás mellett / fekszünk // a folyó meg én. De lehet jambus sor is, hiszen a három szpondeuszt egy anapestuszt majd egy záró jambus követi. A harmadik sor is így variálható. A negyedik sor hangsúlyos (7—5; formálisan fennáll a lehetősége a 4—4—4 tagolódásnak is, de ez József Attilánál annyira ritka, hogy itt is mellőzhetjük), értelmezhetjük úgy is, hogy a sor első fele hangsúlyos, a második pedig időmértékes: gyenge füvek / alusznak // a szívem alatt. De felfoghatjuk anapestusztba torkolló jambussornak is, ilyenformán: — u / u u / u — / u u — / u u — /

Hasonlóképpen variálódik a többi sor is. A második szakasz második sora egyértelműen hangsúlyosnak tűnik, a harmadik sor megint vegyes ritmusú. Valószínűleg ez is jambussor egy anapestusszal. A negyedik sor viszont inkább hangsúlyos-jambikusnak látszik: csak megfáradt / ember, // aki itt hever. A harmadik szakasz második sora jambus: meleg kenyereből egy karaj vagyok. A harmadik sor hangsúlyos-mértékes: pihen most az / ég is // a Nyugodt Marosra. Az utolsó sor pedig háromütemű hangsúlyos (4—4—3), esetleg trochaikus.

Az anapestuszt egyike a legdallamosabb ütemeknek. A tiszta anapestusztokban írott vers azonban túlságosan zenei, már-már litánikus. Az ilyen versben is azok a sorok a legzeneibebek, amelyekben legalább az erős metszet fékezi a lendület monotóniáját:

Szomorúk az idők, a napok feketék...
Hogy újabb nehezebb vas emésze kezéd...
Nem a sors, nem a sor, de saját fiaid³⁵

Ezért szelldíti oly sűrűn igazán dallamossá sorkezdő szpondeusz az anapestusztokat. A jambusok aprózásával képezett anapestusztok is szárnyalóbbá lendítik a ritmust. Egészen más szerepet kapnak azonban az anapestusztok József Attila szabadvers-korszakában.

³⁵ PETHŐFI: Forradalom

József Attilának ez a ritmikai korszaka alapvető ellentmondáson alapszik, amely csak a szabadvers elutasításával végződhetett és oldódhatott fel. Ismeretes, hogy a harmincas évek közepén már így ír: „Minden más verset hangsúlyosnak kell tekintenünk, beleértve a szabad verset is, ha ugyan az versnek nevezhető.”³⁶ A költő, aki a fasizmus ellen, egy új, minden addiginál magasabb rendű társadalom szigorúan humanista rendjéért harcolt, tudományos világnézeti alapon, versei rendjében se ragadhatott bele az anarchisztikus érzelmek és gondolatok expresszionista, rendezetlen dagályába. A költő szabadvers-korszaka a marxistává és egyben nagy költővé érés kora. A mértékes illetőleg a hangsúlyos verseléssel akkor sem szakít, sohasem tartozott igazán a szabadvers-írók közé. A szívóhatás azonban rendkívül erős volt, és ezt a hatást csak saját konkrét alkotói tapasztalatai alapján számolhatta fel, mint például Szabó Lőrinc vagy Illyés Gyula. Ebben az időben költött versein és ritmusain is érződik a szabadvers hatása. Anapestuszain is. Anapestuszainak ritmikai funkciója ekkor nem a lendítve szárnyalás, hanem a meghökkenítő, exhibicionista ritmustörés. Nem lágyítja, hanem darabosítja a sort, nem olvad bele, hanem önálló idegen testet képez oda nem illő, váratlan nekiszökellésével. Világosan kitetszik ez az ilyen sorokból:

*De a nők, a szagosak, a gazdagok*³⁷

...

*birnál-e nézni, ha én is belelátnék*³⁸

...

*de ezt a világot kinőttük mi már*³⁹

...

(S a víz habzó, kibomlott kontyán)

*ragyogó holtakat ringat csengve*⁴⁰

...

*az óvatosoknak, kopaszoknak*⁴¹

...

*a cseléd lány könnye a kovászba hull*⁴²

Alapvetően megváltozik azonban az anapestuszok funkciója a nagy polifónikus versekben, elsőnek a *Külvárosi éjben*.

Az expresszionista hatásokat itt már csak a strófa- és ritmusszerkezet őrzi. Ezeknek robbanékony, váratlan változásai érdekes és termékeny ellentétet képeznek a vers belső logikájával, gondolati- és érzelmi anyaga kibontásának szilárdan épített rendjével. Itt az anapestuszok a gyors jambusokon közelítő forradalmi rohamot készítenek elő:

Nedves, tapadós szeled mása
szennyes lepedők lobogása,

Még inkább illik a párhuzam a *Téli éjszaka* anapestuszaira. A vers szerkezetét, belső művészi logikáját Szabolcsi Bence Bartókéval rokonítja.⁴³ De ugyanilyen joggal merül fel itt a tudatosan variált, áthangszerelt Verhaeren-motívumok vizsgálatának igénye. Ezeknek részletes elemzésére később még visszatérünk, itt most csak annyit, hogy a verhaereni zenei szerkesztésmód, amely „szabálytalanul” variálja ugyan a kötött mértéket, de mindig annak kere-

³⁶ Kisebb töredékek, feljegyzések. Összes Művei (kritikai kiadás) III. k. 273. Akad. Kiadó 1958.

³⁷ Koldusok

³⁸ Mért hagyta el, hogyha kívánsz

³⁹ A lovak

⁴⁰ Szeretők lázadása

⁴¹ Mindig jótanácsot sziszegnek

⁴² Medáliák, 4.

⁴³ I. m. 206–207

tein belül marad, konkrétan közelséges József Attila műveszi és emberi felfogásával, mint a teljes széthullásba divergáló expresszionista szerkesztésmód és forma. A *Téli éjszakában* észlelhetjük legteljesebb megnyilvánulását a győztes akaratnak, amely a mérték kereteibe szorította a kor műveszi lázadásának feldult és szétdarabolt vagy erőszakkal egybehegesztett ritmikái és szerkezeti elemeit. A vers zenéje újra és újra más és más ritmusban és strófaszerkezetben, rímelhelyezésben lendül előre, és mégis mindvégig jambikus. Ezt a jambikus ritmust szilárdítva töri minden egyéb dallam-elem. Az anapestuszok is. A legpregnansabban a három, töredékre frén mutatja ezt:

a sárga éjszaka fénye
a téli éjszaka fénye
a merev éjszaka fénye

Egyértelműbb az anapestuszok szerepe *A város pérémen*-ben. Aprózva gyorsítják a ritmust, mint a skót balladák példáján annyi versben.⁴⁴ De itt is fölfigyelhetünk arra a ritmikai jelenségre, ami Kiss József bátor találékonysága nyomán Adynál teljedett ki: a gagliardizált jambus anapestusszal variálása.

Hiába / töri // a bú / szívünkről
Papok, / katonák, // polgárok / után

Ebben az anapestuszokkal sűrűn tűzdelt ódában jónéhány páros sor pyrrichiusz-halmazzal zárul. „beomló alkonyokon”, „szárnyakon száll a korom”, „e szörnnyű társadalom”, „az anyag gyermekei”, „sok tárnás mélyeinek”.

Ezek a sorvégződéses is nyilvánvalóan anapestuszok, hiszen a sorvégi rövid szótag a klasszikus szabályok szerint is értelmezhető hosszúnak, másrészt a kötött szótagszámú versben csak így bővíülhet hetessé a hat szótagos sor. Találunk erre bizonyítéknak egész sor példát, amelyben az anapestusz hosszú szótaggal végződik: „így lettünk végre mi hű”, „mióta kialakult”, „ösztönöket idebent”, „de ő, az adott világ”, „tudatos jövőbe lát”.

Jambusnak is, anapestusznak is hallható a következő két sor: „az örök talajon”, „a tulajdonotok”. Hatszótagos voltuk jambikusságuk mellett szól. De ebben az esetben az indító pyrrichiuszt trocheus követi, amire példa ugyan szépszámmal akad, mégsem szép. Nem tartom kizártnak, hogy a költő itt két anapestuszt hallott. Ebben az esetben a harmadik szótag ritmüstörő hosszúsága ritmusmeghatározóan emelővé válik: „az örök talajon”, „a tulajdonotok”.

Nem minden versében derül fény az anapestuszok funkcionális szerepére. Az *Elégia*ban sem, amelynek mind indító, mind pedig záró sora anapestizált: Mint ólmos ég alatt lecsapódva, telten . . . óh lélek! Ez a hazám.

A vers anapestuszai az expresszív kifejezésmód szolgálatában állanak, mint a kötetlen strófaszerkezet, szótagszám és rímelhelyezés. A vers kezdő képsora talán Babits versére, az *Esős nyárra* is hatott:

Most újra megered az eső, kopogó
zajjal, s az ég olyan,
mint a félárbocra eresztett lobogó:
úgy leng, alacsonyan.

Babits beletörődését a jambusok is hangsúlyozzák. Igaz, nem egyértelmű, nem problémátlan ez a beletörődés, amit a ritmus töredezettségéből is kihallhatunk. De József Attilától

⁴⁴ SZABOLCSI BENECSE i. m. 198.

mindenfajta beletörődés idegen. Tudja, és vallja, hogy a külváros együtt szépül majd az emberek életével, hogy a szocializmus fénye elosztatja majd a gyár sötéttségét. Az *Elégiában* nem jeleníti élénk a munkást, de a lelkek és telkek új világra várnak. Ebben a talán legmélyebb és legbensőségesebb lírai vallomásában, a fasizmus jelenének komor realitásában is ott villognak a jövő fényei. Ezt tartja fogja össze gondolatilag és hangulatilag a verset, a művészi céltudatosság akadályozza meg a művészi alkotás szétesését. Az expresszív strófászerkezet és különösen a szótagszám széles skálája (2—12) változatosan szép ritmikájú sorok és kitűnő rímek ellensúlyozzák.

Természetesen itt sem a ritmikai „ötlet” az újság, hanem annak új variációja, egy új költemény hangján. Példát eleget találhatott a századforduló lírájában. De — bármily paradoxul hangzik is — talán a francia lírában is. József Attila szerette Verhaerent, fordított is tőle (*Un soir*). A belga költő helyenként vadul lüktető jambusait több magyar fordító próbálta anapestuszokkal csendíteni vissza. József Attilának ismernie kellett a *Le vent*-t és annak híres Kosztolányi-fordítását. A francia nyelvben és költészetben annyira otthonos Kosztolányi sem átalította a refrénszerű sort anapestizálni: *Le vent sauvage de Novembre — A vad novemberi szél*. Pedig itt nem is aprózott a jambus, hiszen akkor kilencessé bővülne a francia nyolcas.

Peterdi Andor a *La pluie* első sorának ad anapestusz-ízt: *Longue comme des fils sans fin, la longue pluie — Mint végtelen szálak az égperemig.*

(Még az a kérdés is felmerülhet, mennyire ismerte József Attila a francia metrika szabályait? Tudta-e vajon, hogy a francia vers nem ismeri az anapestuszt? Tisztában volt-e a szóvégi „e” szerepével, nem olvashatta-e „magyarul” anapestusszal az egyes sorokat, ilyenformán: *Lő van szovázs dö Novambr*. Francia nyelven írott verseinek fonetikai és ritmikai bizonytalanságai alapján ezt a lehetőséget sem zárhatjuk ki.)

Azt olvastam, hogy pertü a Népet. Az ötös illetőleg hatodfeles jambusokban írott vers ritmikai összetétele a következő: 49 jambus (41%), 37 szpondeusz (31%), 19 pyrrichiusz (16%) és 14 trocheus (12%). A jambikus lejtés lazaságát nem a jambusok alacsony száma okozza, inkább a viszonylag sok trocheus és az olyan „rossz ritmusú sorok, mint például” s nincs sérített önérzete, amely forra (2 szpondeusz, 1 pyrrichiusz, 2 trocheus), vagy „nem sülnének ki épületesb dolgok.” (egy jambus, 1 pyrrichiusz és 3 szpondeusz, az egyik sorzáró). A fegyelmezett, tárgyilagossá fékezett hangvételű versben nem robban ki a visszafojtott düh. A költő a tizenegyedik sorban emeli fel először a hangját: „de megkapja-e az ország, ami járna?” (lásd: „mért nem az ország védelmére gyámolítják a gyáripart.”). És éppen ebbe a sorba siklik bele a vers egyetlen anapestusza, klasszikus példajaként gondolat és ritmus egybecsengésére.

Utolsó éveiben már csak alkalmilag, nagyritkán alkalmaz élénkítő anapestuszokat. Költészetében 259 anapestuszt számoltam (Nem értve bele a három anapestusz-verset. Ebből 1935-ben csak nyolc, 1936-ban 12, 1937-ben pedig mindössze 2, tehát az utolsó három évben összesen 22. Ez nyilvánvalóan hangulati komorulásából következik. Nem véletlen, hogy csak az Indiában kezdetű versben⁴⁵ sorjázza az aprózott jambusokat. A mesétől elválaszthatatlan a fordulatosság, az élénk színek. Az anapestuszok szándékoltága az ilyen sorból ütközik ki leginkább:

hol a lombzenére táncolt lejt a hold

A lombzene határozott névelőjének csak ritmikai funkciója van.
Az anapestuszok egyrésze itt is gagliardával párosul:

Fogtak / *sasokat* // könnyű / szekerbe
kisült a / *vetés*, // kigyúlt / város

⁴⁵SZÁNTÓ JUDIT közlése alapján a kritikai kiadás 36-ra teszi keletkezését.

További négy anapestusz sorvégen van, közülük három licenciásan rövid szótaggal zárul.

Váratlanul szólalnak meg az anapestuszok a *Harag* utolsó strófájában. Talán a két különösen súlyos szót, az örökre-t és a halált akarta kiemelni:

Tudtam, hogy örökre összevezhet

...

ami a halálnál ostobább

A *Kiknek adtam a boldogot* egyik sorában a gagliarda formálódik, valószínűleg szándéktalanul, anapestuszra:

Bennem, mint / lélek, // a lét / türelme

Megindokolhatatlannak tűnik *A kövezeten* kezdetű versben az ilyen anapestusz:

Egy kapu alatt egy lányt csókoltam szájon

Véletlenül ennyire tudatos költőnél nem gyanakodhatunk. Annál kevésbé, mert a versben még egy anapestusz fölbukkan:

hogy állati bűm értelmes, emberi

A vers első variánsában is anapestuszt találunk ezen a helyen:

az állati bű értelmes emberarcát

Többféle funkciót töltenek be az anapestuszok az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról Ignotusnak*-ban. A vers ritmikai indítása József Attila költészetében is egyedülálló:

Fák közt,
virág közt
ülök egy padon.

Jogosan merül föl a megválaszolhatatlan kérdés: vajon az „alkalmiság” okából tördelte ilyen többszólamú variációra, egyféleképpen nem értelmezhetőre a ritmust? Hiszen ránézésre is megállapítható, hogy a három sor folyamatos egynek véve szépen gördülő ötös jambus, illetőleg gagliardikus felező tizes, vagyis a költő egyik leggyakoribb sorfaja. A sor háromra bontásával azonban megváltozott a ritmus. Mind a három sor kifogástalan hangsúlyosnak, de lehet jambus is. Az első sor indító és egyben záró szpondeusza nem zavaró. A harmadik sor pedig értelmezhető egy anapestuszt követő jambusként. Ezt a kettősséget a továbbiak sem oldják fel. A negyedik sor

Kotyogok, mint elhagyott csolnak

hangsúlyos (4—3—2) de lehet jambustalan jambus is. Az ötödik sor viszont példásan szép jambussor:

sok lány levegő locsolgat

A sor élénkítő üdeségét a zöngés hangok (4 „l”) mellett a dallamosítóan lány anapestusz teszi teljessé. Hasonló funkciót tölt be a

s egyszerre *elém* suhannak itt
anapestusza.

A 4. rész indítása:

Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok,
a kincset azért a tárnák ...

Az indító ionicus a minorét kemény hangsúlyokkal is merevített nagyon laza — jambus-talan — jambikus sor követi. Ezt a hangzásbeli ellentétet oldja fel a harmadik sor két arsisos jambusa közé ékelt anapestusza.

Falu

Trocheusi és jambusi sor váltogatva, nem mindenütt tisztán — írja róla Horváth.⁴⁶ Az ellentétes ritmusú sorok azonban nem szabályosan váltják egymást, ami olyan további ritmusbizonytalanságnak válik okozójává, amelyre Horváth már nem figyelt föl. A trochaikus sorok egy része ugyanis anapestizált jambusként is ütemezhető:

langy estében a piros palás
...
S körülem, míg elfed hallgatag
...
ugatások némán hullanak
...
Most a dicsőség és az erő
...
Fontolni lehet, nem hallani
...
S ahogy földeriül az értelem
...
Szó, mert velük szólal a paraszt
...
Szó, mint csecsemőnek a mosoly
...
Hallgatom az álmodó falut
...
Alszanak a nyers, nehéz szavú

Mai ismereteink alapján még nem tudjuk feloldani az ilyen ritmikai polifóniákat. De meggyőződésem, hogy a kérdés pusztá felvetése is lépés előre.

A vers ritmikai egésze alapján ezeket a sorokat is trochaikusnak kell tekintenünk. De vajon tarthatjuk-e esetlegesnek a sorozatos jambizálhatóságot, anapestusz segítségével?

*

Az anapestusz mint önálló sorfaj egyetlen nemzet költészetében sem honosodott meg. A görögök sűrűn alkalmazták variált ritmusú tragédia-kórusaikban. Szívesen lendítették a jambust az ún. ciklikus anapestusszal, mint például a nálunk is jelentős szerepet játszó alkajosziban:

Habzik borunk a tág kehely öble közt,
Tolongva zúgunk táncpaloták felé⁴⁷

Az anapestusz legfőbb veszélye legnagyobb erényében rejlik: túlságosan dallamos, így könnyen válik monotonná. Ezt a monotoniságot költőink, Földitől máig, ritmusfékező szpondeuszokkal vagy jambusokkal igyekeztek feloldani. Az anapestusszal újra és újra kísérletet tettek Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda stb. Ennek folyamán több kiemelkedően szép vers született, de ez sem ösztönözte költőinket: két-három anapestusz-versnél egyik sem írt többet.

⁴⁶ I. m. 199.

⁴⁷ KÖLCSEY: Rákos

József Attila is betartotta a másfél évszázados normát: mindössze három anapestusz-verset írt: *Ha a hold süt . . .*; *Balatonszárszó II.*; *Reggeli fény.*

Ha a hold süt . . .

József Attila ebben a versében szokatlanul tiszta formában csendíti meg az anapestuszokat. A páratlan sorokban még a szokványos szpondeusz sem engedélyezi magának. Egyetlen kivétel a tizenkilencedik sor indító szpondeusza:

mint déligyümölcs-kirakat üvegét

Ütemlicencia mindössze egy van, a nyolcadik sor jámbusa:

surranva, mint az egérke

Más eszközökkel élénkíti a ritmust, és egy más típusú szaggatottsággal küszöböli ki a túldallamosság veszélyét:

A páratlan sorok tizenkét szótagosak, 4—4 anapestusszal, hímrímekkel. A páratlanok kilenc szótagosak, és pedig egy szpondeusz, két anapestusz és egy csonkán záró rövid szótag, nőrímmel.

Ez a záró rövid szótag lesz tehát az ellentétes lejtésű rímpár elsődleges hordozója:

*Ha a hold süt, a néma, siron tuli fény,
álmomba' kinyílnak a termek
Kioson, kenyeret szel a konyha kövén
s majszolja riadtan a gyermek.*

A ritmustörésnek ez a módja nem József Attila leleménye. Minthogy azonban versében a nem anapestusz-ütemek száma kevesebb, mint költőtársai idevágó alkotásainak többségében, az ellentétes lejtésű rímekkel történő ritmusfékezésnek nagyobb szerep jut. Annál is inkább, mert a vers drámaiságát nem oldják, hanem feszítik a leíró részek. A vers lágy anapestuszai kísértetiesen dermesztő hangulatot árasztanak, amelyben azonban nyoma sincs a szentimentalizmus vagy a romantika nemritkán nyúlós elérékenyülésének. A *Ha a hold sütnek* ugyanolyan törvényszerű a keménysége, mint a *Külvárosi éjé* vagy a *Munkásoké*. Azért formálódhatott derűs zeneiségű anapestuszokba, mert minden keserűségével egyetemben is távoli múltat idéz, és mert kimondatlanul is ott muzsikál a sorok között a felejtetetlen Mama árnya.

Balatonszárszó

A vers három része ritmikailag is elkülönül egymástól. Az első a szokványos ötös illetőleg ötödfeles jambusokba fogalmazódott, a második anapestikus. A harmadik páros rímű jambikus hetesekből áll, két-két sor alkot egy strófát. A negyedik strófa helyén két rímtelen, hosszú szabadsor felezi a francia sorpárral indított versrészt:

*s amikor magamhoz szoritottam, a szemüveg alatt
húnyta le a szemét. Pedig mindig zavarják az embert.*

Az első és a harmadik rész megfelel József Attila kései jambusverseinek. Számszerűleg kifejezve: 18 jambus (43%), 11 szpondeusz, 8 pyrrichiusz, 5 trocheus.

A második anapestuszos rész két négysoros strófából áll. A hosszú sorokat keresztřímek kapcsolják össze. A harmadik és a hetedik sor tizenhat szótagú, a többi tizenötös, a tizenkettes negyedik kivételével.

Ritmikai képlete így fest:

— — / 0 0 — / — — / — — / 0 0 0 / 0 0 —
0 — / 0 0 — / 0 0 — / 0 0 — / 0 0 — / —
— — / 0 0 — / — — / 0 0 — / 0 0 — / 0 0 —
0 0 — / — — / 0 0 — / 0 0 — / —

--/oo-/- --/- --/oo-/oo-
 --/oo-/oo-/oo-/oo-/o
 --/oo-/- --/oo-/oo-/oo-
 oo-/-o/oo-/oo-/oo-/o

A páratlan sorok hármas tagolású hangsúlyrend húzódik végig:
 Míg nyugtalanul forgott / nagy, lágy habokon / az az éj
 én nyugtomat ott leltem / piros ölben, / amint a szeszély
 Én fáztam előbb, / mert ősz volt már / s aki emberi lény
 kettős remegés tölt: (vágy s hűvös árnyak) így ősz elején

Reggeli fény

A költő egyik leglátványosabb, impresszionisztikus verse. Bizonyára azért variálja a ritmust, mert az impresszionisztikus képek anapestizálása könnyen olvadhat lágy egyhangúságba.⁴⁸

A vers ritmusképlete a következő:

o- /oo- /oo- /oo-
 oo- /oo- /oo- /oo- /o
 -- /oo- / -- /oo-
 -- /oo- /oo- /oo- /o
 -- /oo- / -- / -- /oo-
 oo- / -- /oo- /oo- / --
 o- /oo- /oo- /oo-
 o- /oo- / -- /oo- / --
 oo- /oo- /oo-
 oo- /oo- /oo- / --
 -- /oo- /oo- /oo-
 -- /oo- / -- /oo- / --
 oo/o- / -- /oo-
 -- /oo- / --o/oo- /o
 -- /o- / -- /oo-
 -- /oo- /o- /oo- /o

Számszerűleg: 6 jambus, 15 szpondeusz, 1 pyrrichiusz, 2 trocheus, 38 anapestusz. A tizenhat sor tizenöt variációra íródott, csak az első és a hetedik ritmusa azonos, azzal az elhanyagolható különbséggel, hogy az első sor szabályosan hosszú szótaggal végződik, a hetedik sor záró anapestusza viszont röviddel, így csak ritmikai helyzete folytán zárhatja le az ütemet. Ez a ritmikai gazdagság szokatlan lincenciákat és ritmustöréseket tesz lehetővé, hiszen az olvasó füle nem állította be magát egyetlen dallamra, s így engedékenyebben veszi tudomásul az egyenletes ritmusban megengedhetetlen változásokat is. Például a tizenegyedik sort, amelyben a „ha” h hangját némának veszi, holott ez a lincencia már a reformkor verselési gyakorlatából kikopott. Vagy a tizenharmadik és tizenegyedik sor ritmüstöréseit.

József Attila ritmikájáról írt tanulmányában Szabolcsi Bence említést tesz „határozott költői minták váratlan visszacsendüléséről”, példaként hozva fel többek között a *Szondi két apródjának* és a *Reggeli fénynek* ritmikai rokonságát.⁴⁹ A részletes egybevetés számos érdekes eltérést és hasonlóságot mutat, amelyek megítélésénél figyelembe kell vennünk a nagy területi különbséget: a *Reggeli fény* mindössze tizenhat sor, míg a *Szondi két apródja* hetvenhat.

⁴⁸TÓTH ÁRPÁD: Tavasz holtdölte
⁴⁹Vers és dallam. Bp. 1959. 198.

A Szondi két apródja tizenkilenc négysoros strófából áll. A strófák első három sora 6—5 osztású tizenegyes. Tizenkilenc sor, átlagosan szakaszonként, egy, 6—6 osztású tizenkettes, egy pedig 5—6 osztású:

S küldött Alihoz . . . Ali dús, Ali jó

A negyedik sorok háromütemű kilenc-illetleg tíz szótagosak. Nyolc sor három anapestuszból, tizenegy pedig egy szpondeuszból és két anapestuszból áll. A vers egészének ritmikai arányai: 22 jambus (ez a szám az „a” névelő közös volta miatt némiképp bizonytalan, aminek azonban semmiféle jelentőség sem tulajdonítható.), 96 szpondeusz, 2 pyrrichusz, 3 trocheus, 162 anapestusz. A három ritmustörő trocheusnak sincs jelentősége. Közülük kettőt Arany a kapcsolós könyvben helyesírási licenciával ki is iktatott: ifjú,⁵⁰ Jézussa. A strófazáró sorok tisztábban anapestizáltak, mint a hosszabbak, amelyekben az ütemeknek csak a fele anapestusz. A negyedik sorok azért adnak tisztább ritmust, mert nincs bennük főcezára. Az anapestusi sor rendszerint szpondeusszal (ritkábban jambussal) kezdődik. Az indítást Arany a sor főcezára utáni második felében megismétli. Ez a ritmikai forma távolról sem szokványos: Arany leleménye. Kisfaludy Károly, Petőfi, Tóth Árpád stb. anapestuszai simán folynak, függetlenül a cezúrától:

Szép Ilma pirul, de iramni felejt
...
Oly nyájas az ifju, alakja nemes
...
őt látja szünetlen, az ő szeme int⁵¹
...
S rábirhat-e majdan egy ifju szerelme
...
Még akkor is, ott is, örökre szeret.⁵²
...
Felszökken a játszi, ezüstszinü hal
Hús lelkem öléből ily este remeg föl
S fürgén ütemezve iramlik a dal⁵³

A Szondi két apródja hosszú sorainak ritmikai hullámozása így alakul: lassú szpondaikus indítás, anapestuszi nekilendülés, amelyet rögtön lefékez a csonka láb illetleg a főcezára. Utána ismét lassú szpondaikus indítás után lendül előre az anapestusz. Végül az akadálytalanabbul emelkedő negyedik sor zárja le a strófát.

Ez a ritmus többszólamúan adekvát a szerkesztésmóddal és Arany e versében megfogalmazott költői hitvallásával. A tiszta anapestuszos feloldhatatlan hangulati ellentétet képeztek volna a versben ábrázolt esemény tragikus végkifejletével. Szondi és az apródok nagyszerű helytállása viszont indokoltá teszi az anapestuszosokkal emelt pátoszt. A ritmikai fékezés-lendítés, fékezés-lendítés pontosan megfelel a vers szerkesztésmódjának is, amelyben az apródok énekének szárnyaló pátoszát újra és újra megakasztja a csusz dagályosan cifrázott csalogatása majd fenyegetése. És ahogy minden második szakaszban magasabbra szárnyal a hazaszeretet elégikus diadaléneke, hogy a vers végén ellenállhatatlanul zengjen fel a törhetetlen hűség, úgy emelkedik a ritmus minden strófavégén a tisztább anapestuszosokban.

József Attila versében a sorok szótagszáma változatosabb, kilenctől tizenháromig. De míg Aranyánál a kilenc szótagúak mindig a strófa negyedik helyén vannak, addig József Attila

⁵⁰ Az „ifjú” szót Kisfaludy Károly is hosszú „i”-vel írja az Eprészleányban. Az ilyen-fajta „s” megkettőzése pedig Babitsnál is gyakori.

⁵¹ KISFALUDY KÁROLY: Eprészleány

⁵² PETŐFI: Szeptember végén

⁵³ TÓTH ÁRPÁD: Tavasz holddölte

rendszeretlenül változtatja különböző hosszúságú sorait. Az első szakaszban például a tizenegy szótagúra tíz szótagú, a tizenhámasra pedig tizenkettes rimel. A versben 3 kilenc szótagú, 3 tíz szótagú, 7 tizenegy, 2 tizenkettő és 1 tizenhárom szótagú sor van. Ez azonban lényegtelen különbség. Arany ritmusában az a legfontosabb, hogy az időmérték alkalmazkodik a cezúrához. Érvényesül-e vajon ez az elv József Attila versében?

A tizenhat sorból kilenc csak folyamatosan ritmizálható. Vizsgáljuk például a költemény harmadik sorát:

s mert még teli szender, rajzik a báj

Az indító szpondeuszt anapestuszt követi, mint Aranynál. Ha azonban a hatodik szótag utáni cezúrárt ritmusgátnak vennénk, akkor utána daktiluszt kapunk: rajzik a. Ez nyilvánvalóan képtelenség. A tizenhat sorból mindössze egy, az ötödik felel meg maradéktalanul Aranyénak:

úgy játszik a felszín — szedd össze magad

Az egyetlen megszakított ritmusú sorral szemben kilenc csak folyamatosan ütemezhető. Ez az egyértelmű arány eldönti, hogy a kétféleképpen értelmezhető sorokat milyenek fogjuk fel. Például:

Ha reggeli fényben elindul a táj.

Aranynak megfelelően: o — / o o — / o // o — / o o —

A többségnek megfelelően: o — / o o — / o o — / o o —

A két vers ritmusa tehát nem azonos. De nagyon közel áll egymáshoz, amit mi sem bizonyít jobban, hogy József Attila öt sora akadálytalanul átjátszható Arany ritmusára.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk tehát, hogy József Attila költészetében az anapestusztok funkciója távolról sem szokványos. Ez elsősorban nem is anapestuszi verseiben nyilvánul meg — bár a *Ha a hold süt...* hangulatilag, a *Balatonárszó II.* pedig sorfajilag jelent új színt a magyar anapestuszt-verselésben —, hanem az alkalmilag megcsendített anapestusok viszonylagos gyakoriságában. Míg Babits, Kosztolányi, Szabó Lőrinc az anapestuszt szal élénkített jambust kötött sorrá formálták, addig nála az anapestusztok — Ády verselésének szellemében — alkalmilag és váratlanul röppennek fel, hol lendítve, hol pedig döccentőn fékezve a sort. A ritmusoldásnak ez a klasszikus módja stílusosan megfelelő József Attila költőiségének, a zárt formákba foglalt szörnyű vívódásoknak és nagyszerű hitnek. A tragikus sorsú forradalmárnak, aki érett korszakában mind tudatosabban vállalta a művészi alkotás goethei feltételét:

Ki nagyot akar, szokjék fegyelemre.

Korlátok között válik el a mester

Péter Szilágyi

DIE FUNKTION DER ANAPÄSTE IN DER DICHTUNG VON ATTILA JÓZSEF

In der Einleitung stellt der Verfasser fest, dass unsere Fachliteratur die Frage der Anapästisierung der Jamben bisher vernachlässigt hat. Er gibt einen historischen Überblick über die hundertfünfzigjährige Rolle dieser metrischen Erscheinung in der ungarischen Dichtkunst. Eingehend analysiert er die oft in Gagliardaformen übergehenden Anapästhythmen von Ády — der eine intensive Wirkung auf den jungen A. J. übte. Er stellt fest, dass diese Anapäste in der ersten Periode der dichterischen Tätigkeit von A. J. keine wichtige Rolle spielten. Charakteristisch ist dagegen — schon in dieser Periode —, dass die Anapäste den Rythmus nicht nur in Schwung setzen, sondern auch stolpernd machen, brechen und dabei eine verblüffende Wirkung machen. Andersmal dienen sie zur Betonung des revolutionären Schwunges. In seinen polyphonischen Gedichten verstärken sie mit ihren Rythmusvariationen die expressive Komposition. Da entstehen oft in simultaner Dichtungsart geformte Reihen, deren Rythmusform nicht immer eindeutig zu lösen ist. Der Verfasser analysiert ferner die rythmische Wirkung von Verhaeren. Er beschäftigt sich auch mit den gelegentlich vorkommenden Anapästen, dabei stellt er fest, dass die Anapäste in den letzten dichterischen Jahren von A. J. nur sehr selten auftauchen. Zuletzt analysiert der Verfasser eingehend drei in Anapästen geschriebene Gedichte des Dichters.